

ZDRAVSTVENO STANJE I BORBA PROTIV EPIDEMIJA U LIČKOJ PUKOVNIJI U 18. I 19. STOLJEĆU

Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 1. 3. 2021.
Prihvaeno: 30. 3. 2021.

DOI: 10.15176/vol58no109
UDK 616-036.22*17/18*

JURAJ BALIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Sredinom 18. stoljeća na prostoru Hrvatsko-slavonske vojne krajine uspostavljeno je ukupno 11 krajiških pukovnija, vojnih, ali ujedno i teritorijalno-upravnih jedinica. Iako je glavna misao vodilja pri tom reformskom procesu koji su provodile središnje bečke vlasti bila u što većoj mjeri ujednačiti položaj krajišnika koji su nastanjivali taj golemi prostor koji se protezao uz granicu s Osmanskim Carstvom, pojedina krajiška područja su ipak u određenom pogledu zadržala svoju posebnost. U tome smislu Lička se pukovnija isticala kao jedino krajiško područje čije su se granice prostirale uz posjede čak dviju imperijalnih sila – Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Nadalje, radilo se o jednom od najslabije razvijenih krajiških područja u gospodarskom smislu, ponajviše zbog oskudice obradivog tla u tom brdovitom kraju. Međutim, karakteristično je također da je s toga teritorija potekao izuzetno kvalitetan vojni kadar koji je služio u habsburškoj vojsci. Vojna služba imala je i utjecaj na zdravlje ličkih krajišnika, što je i središnja tema ovoga rada. Na primjeru Ličke pukovnije razmotrit će se utjecaj zaraznih bolesti na živote krajišnika, kao i uloga ličkih krajišnika u sklopu habsburškog sanitarnog kordona tijekom 18. i 19. stoljeća.

Ključne riječi: Vojna krajina, Lička pukovnija, zdravlje, epidemije, 18. i 19. stoljeće

UVOD

Svakodnevnica 18. i 19. stoljeća bila je ispunjena raznim izazovima koji su utjecali na ljudsko zdravlje pa tako i na pitanje života i smrti. Higijena i medicinska skrb nisu bile dostatno razvijene da bi mogle otkloniti neprestanu prijetnju zaraznih bolesti. Kuga je, doduše, nestala sa zapadnih europskih područja, ali je još uvijek postojala opasnost od njezina širenja s područja Osmanskog Carstva. Stoga Habsburška Monarhija u tome razdoblju odlučno pristupa borbi protiv širenja epidemija s istoka uspostavom sanitarnog kordona na području uz osmansku granicu, odnosno na teritoriju Vojne krajine. Istraživanje teme organizacije i djelovanja sanitarnog kordona na krajiškom prostoru započeli su Lujo Thaller

(1944), Gunther Erich Rothenberg (1966) i Mirko Valentić (1978), a u novije vrijeme posebno vrijedan doprinos predstavlja monografija Ivane Horbec *Zdravlje naroda – bogatstvo države: prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnoga zdravstva u Hrvatskoj* objavljena 2015. godine, koja je znatnim dijelom posvećena upravo protuepidemijskoj zaštiti na hrvatskom civilnom i krajiškom teritoriju. U tim djelima analiza je bila usredotočena na cjelokupni krajiški prostor, što je ostavilo mjesta za podrobnije istraživanje teme borbe protiv zaraznih bolesti na specifičnom krajiškom prostoru. Isto tako, dosad je više istraživano djelovanje medicinskih djelatnika sanitarnog kordona, a manje je pažnje posvećeno samim krajišnicima koji su vršili kordonsku službu.

Izgradnja guste mreže kontrolnih postaja i stražarnica značajno je utjecala na krajišnike što je bilo usko povezano s procesom njihove profesionalizacije kao vojnika koja se počinje intenzivnije provoditi od druge polovice 18. stoljeća. U vrijeme Rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.) provedena je temeljita reforma Vojne krajine koja je rezultirala osnivanjem krajiških pukovnija, ujedno teritorijalno-administrativnih i vojnih jedinica. Krajišnici počinju usvajati disciplinu i prakticiranje vojnih vježbi svojstvenih redovitim vojnicima u habsburškoj vojsci pomoću kojih će revnije izvršavati svoju zadaću u sklopu obrambenog bedema protiv nasrtaja Osmanlija, ali i drugih neprijatelja habsburških vladara diljem europskog kontinenta. U okviru jasnije definiranih i povećanih vojnih dužnosti krajišnicima se povjerava i važan zadatak sprječavanja širenja zaraznih bolesti sa susjednih osmanskih teritorija. Izvršavanjem te teške i zahtjevne zadaće štitili su ne samo podanike Habsburške Monarhije i bečku prijestolnicu već i svoje obitelji te cjelokupnu krajišku populaciju. Uspostava sanitarnog kordona bila je usko povezana i s uvođenjem prvih oblika javnozdravstvene skrbi na krajiškom prostoru.

Lička krajiška pješačka pukovnija predstavljala je jednu od ukupno četiri vojne i teritorijalno-upravne jedinice uspostavljene na prostoru Karlovačkoga generalata 1746. godine. Od samih početaka isticala se u odnosu na druge krajiške pukovnije teritorijalnim opsegom i brojem stanovnika, što se odrazilo i na udio vojnika unovačenih s toga područja. Naime, dok su ostale karlovačke pukovnije opremale četiri pješačka bataljuna brojčane snage od oko 4 000 krajišnika, Lička je pukovnija raspolagala sa šest bataljuna koji su brojili 6 000 krajišnika. Međutim, s vremenom i daljnjim reformskim procesima na krajiškom području došlo je do teritorijalnog ujednačavanja pukovnija, kao i usklađivanja broja krajišnika u vojnoj službi, što je za Ličku pukovnicu značilo vojno rasterećivanje.¹

Još jedna osobitost toga krajiškog prostora vezana je uz činjenicu da je jedini graničio s posjedima čak dviju imperijalnih sila. Tako su Lički krajišnici imali dvostruku zadaću u borbi protiv širenja zaraznih bolesti – s područja Bosanskog pašaluka, kao i mletačke Dalmacije. Jedna od glavnih specifičnosti ličkog teritorija odnosila se na reljef i klimu. Prema suvremenim zapisima, hladnoća i snijeg često su se javljali već u ranu jesen, a zadržavali sve do kasnog proljeća, dok su ljetni mjeseci bili ispunjeni dugotrajnim razdobljima suše.

¹ Detaljnije o strukturi Ličke krajiške pješačke pukovnije u doba vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.) vidi Balić 2019: 135–140, 165–169, 223, 244–251.

Te okolnosti kao i nedostatak kvalitetnog obradivog tla činili su to područje jednim od gospodarski najslabije razvijenih na čitavom krajiškom prostoru. Međutim, zbog izrazite vojničke kvalitete i vrijednosti lički su krajišnici mogli računati na pomoć od vojne vlasti koja ih je u vrijeme nerodice i gladi opskrbljivala raznim potrepštinama, što je bilo u skladu s načelom pružanja potpore gospodarski slabije razvijenim krajiškim područjima.

Služeći se primjerom Ličke pukovnije, u ovome će se radu prikazati zdravstveno stanje vojnog stanovništva tog specifičnog teritorija te u kojoj su mjeri i na koje načine zarazne bolesti utjecale na njihov život, kao i koja je bila uloga ličkih krajišnika u sklopu sanitarnog kordona tijekom 18. i 19. stoljeća. Pritom je potrebno istaknuti da su u središtu razmatranja samo krajišnici koji su aktivno služili u toj vojnoj jedinici, budući da se podatci iz izvora odnose samo na njih, a ne na cjelokupno krajiško stanovništvo na teritoriju Ličke pukovnije. Za potrebe istraživanja, osim relevantne literature, korišteni su arhivski izvori, prvenstveno vojni popisi (*Standes Tabellen*, *Monath Tabellen* i *Muster Listen*) Ličke pukovnije iz 18. i 19. stoljeća, pohranjeni u Ratnom arhivu (*Kriegsarchiv*) u Beču i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Riječ je o mjesečnim izvješćima o stanju u pukovniji, među kojima se nalaze podatci o promjenama u brojčanom stanju pukovnije, ali i isprave o novačenju, otpuštanju, premještanju i smrti pojedinih vojnih službenika. Ti dokumenti otkrivaju razne sastavnice krajiškog života, poput bračnog stanja, vjerske pripadnosti, dobi, fizičkih karakteristika i trajanja vojne službe. Za temu ovoga rada od posebne su važnosti podatci koji se odnose na kordonsku službu, zatim smještaj krajišnika u bolnicama i smrtne slučajeve.

ISKAZI SUVREMENIKA O ZDRAVLJU LIČANA

Tijekom 18. i 19. stoljeća razni putopisci i vojni dužnosnici posjećivali su područja Vojne krajine kako bi se bolje upoznali s obilježjima krajiške svakodnevnice, o čemu su ostavili pisane tragove. Neki od njih osvrnuli su se i na zdravlje krajiškog stanovništva. Tako je, primjerice, Joseph Friedrich princ Sachsen-Hildburghausen (1702. – 1787.), reformator Karlovačkog generalata, u jednom zapisu datiranom oko 1780. godine istaknuo fizičku snagu i izdržljivost kao neke od glavnih prednosti krajišnika kao vojnika. Te je odlike Hildburghausen doveo u vezu s njihovom povezanošću s prirodom i priviknutošću na težak život (Lopašić 1889: 379, 381, 383).

Još se jedan vojni dužnosnik, konkretnije poručnik u Dvorskom ratnom vijeću, Johann Andreas Demian (1770. – 1845.), u svojem djelu o Vojnoj krajini objavljenom 1806. godine dotaknuo teme zdravlja krajiškog stanovništva. Taj poručnik u Dvorskom ratnom vijeću opisao je krajišnike Karlovačkog generalata kao visoke ljude, jakog i pravilno građenog tijela, a upravo su se Ličani među njima daleko iznad prosjeka isticali svojom visinom. Među vojničkim kvalitetama ličkih krajišnika Demian je istaknuo dobro zdravlje, kao i sposobnost da se brzo oporavljaju od bolesti i rana “poput divljih zvijeri” (njem. *wie bey den wilden Thieren*) (Demian 1806: 50–52).

Posebnu pažnju zdravstvenom stanju krajišnika posvetio je u svojim djelima putopisac Balthasar Hacquet (1737. – 1815.). Taj francuski liječnik prešao je u habsburšku službu tijekom Sedmogodišnjeg rata, a u to vrijeme na bojištima imao je i priliku prvi put поблиže upoznati krajišnike, između ostalog i Ličane. Između 1773. i 1787. godine obnašao je funkciju profesora anatomije, fiziologije, kirurgije i porodiljstva u Ljubljani, a tijekom svog boravka kao strastveni prirodoslovac i etnograf poduzeo je niz putovanja u slovenske i hrvatske krajeve, o čemu je objavio nekoliko djela. Ličane je opisao kao gorštački narod koji se u vojnom pogledu isticao svojom izdržljivošću, odnosno sposobnošću podnošenja ratnih napora. Prema njegovu mišljenju ni jedna druga skupina krajiškog stanovništva nije se mogla po zdravlju mjeriti s Ličanima. Hacqueta je posebno zadivila njihova sposobnost brzog i lakog oporavka od rana i bolesti (Hacquet 2008: 87, 111–112).

Zagrebački kanonik Ivan Dominik Vukasović (1728. – 1799.) također je zabilježio svoje dojmove o zdravlju Ličana u svom opisu Karlovačkog generalata iz 1777. godine. Kao i Hacquet, Vukasović je bio u izravnom doticaju s ličkim krajišnicima u vrijeme Sedmogodišnjeg rata kada je obnašao funkciju ličkog vojnog kapelana. Kasnije se spominje na poziciji župnika u Smiljanu i Perušiću, a oko 1765. godine obnašao je dužnost privremenog crkvenog upravitelja u Gospiću. Samo po sebi ličko je područje bilo, prema njegovu mišljenju, posebno pogodno za stvaranje snažnih i hrabrih vojnika, ponajviše zbog zdravog zraka i vrlo oštire prirode. Ratnici ponikli s takvog prostora bili su izuzetno izdržljivi, točnije otporni na hladnoću i sposobni podnositi neopisivu glad (Vukasović 2005: 179–180).

Iako se navodima ovih očevidaca treba pristupiti s oprezom, uzimajući u obzir i određenu dozu preuveličavanja radi privlačenja pažnje čitateljstva, svakako činjenica da su naznačili zdravlje ličkih krajišnika kao nešto po čemu su se isticali među ostalim krajiškim skupinama sugerira da su Ličani uistinu posjedovali određene predispozicije u smislu otpornosti. Ove tvrdnje moguće je ispitati na pojedinim povijesnim primjerima koji svjedoče o izloženosti Ličana opasnostima od bolesti, kako u svojoj domovini tako i na udaljenim bojištima.

ORGANIZACIJA ZDRAVSTVENE SKRBI NA PROSTORU LIČKE PUKOVNIJE

Život u Vojnoj krajini imao je svoje nedostatke, ali i određene prednosti. Jedna od takvih prednosti, u odnosu na susjedno civilno hrvatsko područje, bila je zdravstvena skrb na koju su krajišnici kao vojnici mogli računati. Regularne pukovnije Habsburške Monarhije od 1718. godine raspolagale su medicinskim djelatnicima koji su se nazivali pukovnijskim liječnicima (njem. *Regiments-Feldscher*), a od 1752. godine u izvorima se navode kao pukovnijski kirurzi (njem. *Regiments-Chirurgen*) (Thaller 1944: 21). Prvi medicinski djelatnici te vrste u krajiškim se pukovnijama počinju javljati 1747. godine (Horbec 2015: 58). Liječnici, odnosno kirurzi, morali su proći strogu kontrolu na medicinskom fakultetu bečkog sveučilišta koji je 1749. godine reformirao nizozemski liječnik u habsburškoj službi, Gerard van Swieten (1700. – 1772.). Svaka pukovnija imala je po jednog kirurga kao glavnog

medicinskog djelatnika, a njegova djelatnost obuhvaćala je izvođenje operacija i davanje lijekova te uvježbavanje i nadgledanje rada ranarnika (njem. *Feldschere / Unterfeldschere*). Ranarnici kao niži medicinski djelatnici u pukovniji morali su znati vaditi krv, stavljati zavoje i gips te izvoditi jednostavne operacije (Duffy 1977: 132–133).

Medicinsko osoblje navedeno je i u najstarijim sačuvanim vojnim popisima Ličke pukovnije koji datiraju iz 1757. godine. Uvidom u spomenutu izvornu građu uočljivo je da su se medicinski djelatnici novačili prilikom odlaska krajiških postrojbi na udaljena bojišta. Takav je bio slučaj u vrijeme Sedmogodišnjeg rata kada je u ožujku 1757. godine 3. lički bataljun krenuo na vojni pohod. Na putu prema Češkoj toj se postrojbi u srpnju iste godine pridružilo osam ranarnika, isključivo stranaca: šest Austrijanaca, jedan Čeh i jedan Bavarac. Radilo se o mladim ljudima, između 17 i 27 godina, neoženjenim i bez ranijeg iskustva u vojsci. Prije toga bili su zaposleni kao brijački pomoćnici (njem. *Barbiere Gesell*) ili kao pomoćnici u kupalištima (njem. *Baadergesell*), što znači da su raspolagali određenim znanjem i vještinama vezanim uz brigu o bolesnicima i ranjenicima. Neki od njih zadržali su se u vojnoj službi sve do kraja rata, a neki su čak i nakon završetka ratnih događanja nastavili pružati medicinsku skrb pripadnicima Ličke pukovnije na krajiškom području.²

Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 18. stoljeća na krajiškom se području osim kirurga i ranarnika počinju javljati novi medicinski djelatnici, poput ljekarnika i primalja (Horbec 2015: 189).³ Radilo se o kvalificiranim medicinskim stručnjacima koji su morali položiti ispite na medicinskom fakultetu jednog od sveučilišta Monarhije kako je nalagao Opći zdravstveni pravilnik iz 1770. godine, prije nego što su bili upućivani na područje Vojne krajine (Skenderović 2005: 140). Bili su dobro plaćeni iz državnog erara i bili su dužni pružati besplatnu liječničku pomoć krajiškim vojnicima i časnicima (Horbec 2015: 71–72).⁴

Tablica 1. Medicinsko osoblje Ličke pukovnije u lipnju 1770. godine. Izvor: AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5475, RL 1770, 1772.

funkcija	ime	prezime	dob	vjera	bračno stanje	godine službe	zemlja rođenja
pukovnijski kirurg	Jacob	Klein	63	katolik	oženjen	43	Austrija
ranarnik	Georgius	Devchich	50	katolik	oženjen	18	Lika
ranarnik	Joseph	Pursch	40	katolik	oženjen	9	Moravska
ranarnik	Johann	Kisslinger	43	katolik	oženjen	14	Bavarska
ranarnik	Wolfgang	Gily	26	katolik	neoženjen	2	Bavarska

² AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR, kut. 5481, ST 1757 – 1759; kut. 5482, ST 1760 – 1762; kut. 5483, ST 1763 – 1765.

³ Godine 1765. iz Beča je u Karlovac upućena Magdalena Mallinin, koja je do 1770. godine bila jedina primalja na području Karlovačkog generalata. Te godine u Karlovac stiže druga po redu primalja iz Beča, Veronica Wenzlin (Horbec 2015: 193). Potvrdu o njezinu dolasku donosi izvješće brigadira Franza Vele od 14. kolovoza 1772. godine (Bach 2010: 59). S obzirom na to da je područje Veline jurisdikcije kao brigadira obuhvaćalo Ličku i Otočku pukovniju, može se zaključiti da je spomenuta primalja djelovala na oba područja.

⁴ U slučaju liječnika i kirurga plaće su im u Vojnoj krajini bile više nego u civilnoj Hrvatskoj. Tako je šezdesetih godina 18. stoljeća u Krajini godišnja plaća kirurga iznosila između 300 i 400 forinti, dok je u civilnom dijelu županijski kirurg primao od 100 do 200 forinti godišnje (Horbec 2015: 201).

Osim kvalificiranog medicinskog kadra na krajiškom se području u to vrijeme počinju javljati i prve zdravstvene ustanove, poput bolnica i ljekarni. Potrebno je istaknuti da su za razliku od bolničkih ustanova u hrvatskim gradovima toga vremena, koje su više bile usmjerene na socijalnu nego na medicinsku pomoć, odnosno pružanje utočišta i osiguravanje segregacije od zdravoga stanovništva, krajiške bolnice imale izraženiju medicinsku svrhu koja je, osim liječenja ranjenika, podrazumijevala i zdravstvenu brigu za krajišnike i njihove obitelji (Horbec 2015: 206).

Godine 1765. u Ličkoj pukovnji namješten je ljekarnik s 300 forinti godišnje plaće uz obavezu da održava jednog laboranta. Nedugo zatim u izvorima se spominje i prva ljekarna otvorena u stožernom sjedištu pukovnije, Gospiću. Zanimljivo, u toj vojnoj ljekarni mogli su se kupiti lijekovi po dvostruko jeftinijoj cijeni nego u ljekarnama habsburške prijestolnice, Beča,⁵ što ide u prilog tvrdnji o povoljnijem položaju u smislu zdravstvene skrbi krajiškog područja u odnosu na civilno područje.⁶ U Karlovcu je 1765. godine otvorena vojna bolnica (Demian 1806: 71), a u Gospiću je 1768. godine dovršena izgradnja stana za pukovnijskog kirurga, koji je nesumnjivo služio i za pregled pacijenata. Prvu vijest o spominjanju bolnice u Gospiću donosi car Josip II. (1765. – 1790.), koji je 1786. godine posjetio ličko stožerno mjesto. Habsburški vladar, doduše, nije ostao zadivljen tom zdravstvenom ustanovom, primijetivši da se zapravo radi o maloj i improviziranoj bolnici. Situacija nije bila ništa bolja u drugim pukovnijskim sjedištima što je potaknulo cara da izrazi želju da se u svakom stožernom središtu poveća postojeća i podigne sasvim nova odgovarajuća bolnica u kojoj bi se liječili osobito teško bolesni krajišnici. Dvorsko ratno vijeće još je iste godine uputilo naredbu Glavnom zapovjedništvu u Zagrebu da se pobrine za odgovarajuće lokacije i bolničke potreštine te da u što kraćem roku pošalje planove za podizanje novih bolničkih zgrada (Holjevac 2002: 33–34). Međutim, čini se da careve želje nisu pravovremeno bile ispunjene u potpunosti. Prema podatcima iz prve polovice 19. stoljeća u Gospiću je postojala ustanova koja se javlja pod imenom kuća bolesnika (njem. *Marodehäuser*), a tek u ponekim slučajevima se nazivala bolnicom (njem. *Spitäler*). Prava pukovnijska bolnica dovršena je konačno tek 1859. godine (Holjevac 2002: 50, 59).

U 19. stoljeću dolazi do znatnog povećanja broja medicinskog osoblja u krajiškim pukovnijama. Prema regulaciji iz 1800. godine, poznatijoj pod nazivom *Systemalverordnung*, svaka je pukovnija morala imati sljedeće liječnike: jednog pukovnijskog liječnika (njem. *Regimentsarzt*), dvojicu nadliječnika (njem. *Oberärzte*), četvoricu nadranarnika (njem. *Oberwundärzte*) te osmoricu nižih liječnika (njem. *Unterärzte*) (Horbec 2015: 72). Naravno, sitna odstupanja od pravila su postojala, što se može uočiti uvidom u same vojne

---

⁵ Prema nekim izvorima ljekarna se navodi već 1768. godine u mjestu Novi, nadomak Gospića, dok se prema drugima ljekarna prvi put spominje u samom Gospiću 1773. godine (HR-HDA-881-ZR, inv. br. 76, fol. 5v; Bach 2010: 63). U sklopu kapucinskog samostana u Karlobagu također se spominje postojanje ljekarne 1782. godine (Holjevac i Močanin 2007: 95).

⁶ Pravo na besplatne lijekove imali su gotovo svi aktivni službenici pukovnije, kao i udovice vojnika te njihova djeca, a neunovačenim krajišnicima koji su se našli u bolnicama troškove lijekova podmirivala je vojna vlast (Hübler 1821: 177, 181).

popise krajiških pukovnija, u ovome slučaju Ličke pukovnije. Priložena tablica ilustrira da nadranarnika u sastavu pukovnije nije bilo te godine, očito zato što se radilo o godini kada Austrijsko Carstvo nije bilo uključeno u ratne sukobe. Nadalje, vidljivo je i da je liječničko osoblje bilo gotovo ravnomjerno raspodijeljeno između vojnog i upravnog odjela pukovnije,⁷ kao i to da su i dalje, sudeći prema njihovim prezimenima, stranci tvorili ključni dio medicinskog osoblja.

Tablica 2. Medicinsko osoblje Ličke pukovnije u studenom 1830. godine. Izvor: HR-HDA-439-LRNo 1, kut. 7, ST 1831; kut. 144, MT 1831 – 1832.

funkcija	ime	prezime	odjel
pukovnijski liječnik (<i>Regimentsarzt</i>)	Franz	Czikarth	vojni odjel
nadliječnik (<i>Oberarzt</i>)	Vincenz	Ofner	vojni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Johann	Harmonik	vojni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Georg	Heinrich	vojni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Franz	Krish	vojni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Quirinus	Hergeschich	vojni odjel
liječnički pomoćnik (<i>Feldärztlicher Gehilf</i>)	Johann	Gablentz	vojni odjel
nadliječnik (<i>Oberarzt</i>)	Thobias	Christ	upravni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Alois	Schneider	upravni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Franz	Demkovich	upravni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Joseph	Lenitsh	upravni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Michael	Becke	upravni odjel
podliječnik (<i>Unterarzt</i>)	Leon	Funkenstein	upravni odjel
liječnički pomoćnik (<i>Feldärztlicher Gehilf</i>)	Moritz	Suk	upravni odjel

SANITARNI KORDON NA LIČKOM PODRUČJU

Iako je opasnost od širenja kuge predstavljala gorući problem još od početka 18. stoljeća, sustavna organizacija sanitarnog kordona na habsburškoj granici prema Osmanskom Carstvu odvijala se sporo. Jedno od glavnih pitanja oko kojih se vodila duža rasprava ticalo se toga kome će biti povjeren zadatak nadzora nad kordonom, posebnim službenicima ili krajišnicima. Konačno, 1737. godine rasprava je završena u korist potonjih. Nedugo zatim pristupilo se i izgradnji prvih karantenskih stanica – kontumaca (njem. *Contumaz Anstalten*) – namijenjenih za kontrolu trgovaca i drugih putnika koji su dolazili s osmanskog

⁷ Prema Osnovnom krajiškom zakonu iz 1807. godine, odnosno dopunskim odredbama toga zakona, zapovjednici krajiških pukovnija, odnosno pukovnici imali su potpunu kontrolu nad svim vojnim, gospodarskim i sudskim pitanjima. U upravnim poslovima pomagali su im posebni časnici koji su s ostalim upravnim službenicima tvorili zasebno odjeljenje unutar pukovnije. Zbog želje za stvaranjem što učinkovitije uprave, za krajiške upravne časnike osnovana je 1807. godine u Grazu posebna obrazovna ustanova – Krajiški upravni institut (*Gränz-Verwaltungs Institut*) (Rothenberg 1966: 100).

područja. Prve zgrade takve vrste podignute su četrdesetih godina 18. stoljeća na prostoru Slavonske krajine – u Gradiški, Brodu i Zemunu (Horbec 2015: 95; Valentić 1981: 17). Upravo je pojava kuge na području Ličke pukovnije 1762. godine poslužila kao snažan poticaj za daljnji razvoj postojanog sanitarnog kordona (Valentić 1981: 17). Krajem 1764. godine brigadir Karlo grof Lanjus izdao je naredbu o podizanju objekata na kordonskom prostoru Ličke i Otočke pukovnije s ciljem otežavanja eventualnih napada i ilegalnih prelazaka granice (Bach 2010: 53).

Tijekom šezdesetih godina 18. stoljeća podižu se kontumaci u Slunju i Rudanovcu kao prvi objekti takve vrste na području Karlovačke krajine (Bach 2010: 57; Horbec 2015: 97). Rudanovac se nalazio na prostoru Koreničke satnije, koja je do 1765. godine bila u sastavu Ličke pukovnije, kada je taj teritorij ustupljen Otočkoj pukovnji. Nije poznato kada je točno podignuta tamošnja zgrada kontumaca, ali prema dostupnim podatcima postojala je svakako 1768. godine (Horbec 2015: 102). U svakom slučaju, čini se da je tijekom 18. stoljeća to bilo jedino mjesto gdje se vršila kontrola putnika i robe koji su se kretali prema području Otočke ili Ličke pukovnije. Nakon Austro-turskog rata (1789. – 1791.) teritorijalni opseg navedenih dviju krajiških pukovnja širi se prema istoku pa se tako javlja i potreba podizanja novoga kontumaca smještenog bliže habsburško-osmanskoj granici. Godine 1795. u mjestu Zavalje, nedaleko Bihaća, podižu se zgrade za kontumac i raštel te stan za bojnika koji je zapovijedao kordonom Otočke pukovnije (Bach 2010: 187; Valentić 1978: 22). Prema nekim navodima u 19. stoljeću na prostoru Ličke pukovnije postojao je poseban kontumac za provjeru putnika koji su dolazili iz Bosne, a nalazio se kod Lisičjaka nedaleko Boričevca.⁸

Zbog nepovoljne klime i neplodnog tla, trgovina s osmanskim Bosnom predstavljala je važan izvor opskrbe ličkih krajišnika prehrambenim i drugim proizvodima pa je i kao takva bila od presudne važnosti za odražavanje krajiškog sustava na ličkom prostoru. U vrijeme kada nije postojala opasnost od kuge ili neke druge zarazne bolesti razmjena dobara između stanovnika pograničnih mjesta odvijala se u raštelima, posebnim objektima u kojima su krajišnici ogradom bili odvojeni od osmanskih podanika što je bilo u skladu s preventivnim mjerama sprečavanja širenja zaraza. Podizanje raštela na području Karlovačkog generalata započelo je 1768. godine, a 1770. godine donesene su precizne odredbe o mjerama kojih se trebalo pridržavati prilikom odvijanja trgovinskog poslovanja. Na području Ličke pukovnije prvi poznati raštel podignut je u mjestu Kuk na planini Plješevici nedaleko Donjeg Lapca. Trgovina se u tome mjestu odvijala svakog četvrtka, a prvi četvrtak u mjesecu bio je namijenjen za trgovinu stokom.⁹ Prema navodima Franza

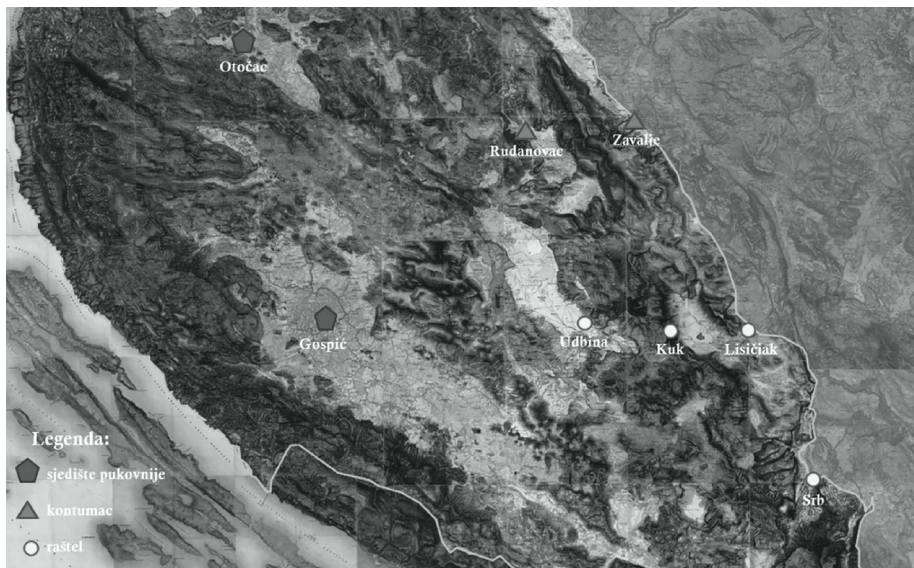
⁸ Franz Fras u svom djelu objavljenom 1835. godine spominje kontumac u Lisičjaku, a Lara Prpić tvrdi da je kod čardaka Alumovac, nedaleko Boričevca, podignuta zgrada koja je u 19. stoljeću služila kao kontumac (Fras 1988: 35; Prpić 2019: 125). Iako je možda prvotno Zavalje bilo zamišljeno kao kontrolna postaja i za Otočku i za Ličku pukovnju, vjerojatno se zbog raznih okolnosti javila potreba za uspostavom posebnog kontumaca za područje Ličke pukovnije. U obzir treba uzeti i činjenicu da je zgrada kontumaca u Zavalju bila uništena tijekom pljačkaškog pohoda Osmanlija 1809. godine, a nova je zgrada podignuta tek 1819. godine (Bach 2010: 187).

⁹ HR-HDA-426-UBVKG, kut. 30, 1784–51–246.

Bacha, 1772. godine raštel za područje Ličke pukovnije nalazio se u Udbini (Bach 2010: 59) istočno od Kuka. Spoznaje o novim lokacijama raštela na ličkom području potječu iz 19. stoljeća kada su se na teritoriju Ličke pukovnije nalazila čak dva takva objekta – u Lisičjaku kod Boričevca i u Srbu (Prpić 2019: 125). Bilo je to u skladu s proširenjem granica Ličke pukovnije prema istoku na temelju odredbi mirovnog ugovora u Svištovu 1791. godine.¹⁰ Postojanje dvaju raštela značilo je povećanje učestalosti robne razmjene, pri čemu se sajam u Lisičjaku održavao subotom, a onaj u Srbu četvrtkom (Fras 1988: 71).¹¹

Karta 1. Lokacije kontumaca i raštela na ličko-otočkom području u 18. i 19. stoljeću¹²

Prema odredbama donesenim tijekom šezdesetih godina 18. stoljeća zapovjedništvo nad kordonskom linijom pojedine krajiške pukovnije imao je satnik koji je bio smješten u raštelu. Taj je satnik imao obvezu dva puta tjedno obilaziti sve kordonske postaje, a tijekom zime obilasci su se trebali vršiti kada su to vremenski uvjeti dozvoljavali. O aktivnostima u raštelu, zdravstvenom stanju i vijestima iz postaja satnik je redovito izvještavao bojnika pukovnije (Vaniček 1875: 141–142). U 19. stoljeću najstariji bojnik pukovnije obnašao je funkciju kordonskog zapovjednika, a njegovo je sjedište u početku bilo u Donjem Lapcu, a potom, od 1826. godine u Dobroselu (Fras 1988: 132, 134).

¹⁰ Teritorij Ličke pukovnije proširen je na područje koje je obuhvaćalo sela Lapac, Dobroselo, Doljani, Osredci, Kupirovo, Suvaja, Srb i Tiškovac (Horvat 1941: 57).

¹¹ Tijekom održavanja tjednog sajma u raštelu morao je biti prisutan i kordonski zapovjednik (Fras 1988: 36).

¹² Kao predložak korištena je karta koja je dostupna na internetskoj stranici <https://mapire.eu/en/> (pristup 20. 9. 2020.), a autor je označio mjesta i izradio legendu.

Prema Pravilniku iz 1770. godine među službenike kontumaca ubrajali su se: direktor kontumaca, liječnik ili kirurg, nadglednik robe, svećenik, prevoditelj, aktuar te više sluga i stražara. Direktore kontumaca, medicinsko osoblje, prevoditelje i svećenike imenovao je vladar na prijedlog nadležnoga zdravstvenog povjerenstva, a ostalo osoblje zdravstveno povjerenstvo na prijedlog direktora kontumaca. Osoblje kontumaca sa svojim je obiteljima stalno živjelo na području postaje, a strogo im bio zabranjen bilo kakav oblik trgovine. U slučaju da su se morali podvrgnuti karanteni, isplaćivan im je dodatak za izlaganje zarazi u iznosu od 30 krajcara dnevno (Horbec 2015: 102–103, 105). Kirurzi kontumaca primali su jednaku plaću kao i kirurzi koji su služili u krajiškim pukovnijama, odnosno 300 forinti godišnje (ibid.: 106). No, ti službenici imali su i mogućnost ostvarivanja dodatnih prihoda o čemu svjedoči slučaj zabilježen 1770. godine kada je Franz Sotto, kirurg u kontumacu Rudanovac, proveo 23 dana u liječenju osoba u okolici za što je dobio dnevnice iz državne blagajne (ibid.: 105–106).¹³ Inače, Sotto se u vojnim popisima Ličke pukovnije spominje prvi put 1758. godine kada je u funkciji ranarnika brinuo za zdravlje ličkih krajišnika tijekom vojnih pohoda Sedmogodišnjeg rata.¹⁴ Do kraja siječnja 1765. godine služio je kao ranarnik u Ličkoj pukovnji kada je premješten u Otočku pukovnju.¹⁵ Godine 1771. na poziciju direktora kontumaca u Rudanovcu imenovan je kirurg, što je bilo uobičajeno u manjim kontrolnim postajama (Horbec 2015: 103), a velika je vjerojatnost da se radilo upravo o spomenutoj osobi koja je svoju medicinsku karijeru započela u Ličkoj pukovnji.

KORDONSKA SLUŽBA

Profesionalizacija krajišnika kao vojnika podrazumijevala je i povećanje opsega njihovih vojnih obveza u vrijeme mira, kao i njihovo jasnije definiranje. Vojne dužnosti uključivale su vojne vježbe koje su u pravilu trajale oko mjesec dana godišnje, zatim smotre koje su trajale tek nekoliko dana te stražarsku službu koja je u pogledu vremena predstavljala najveće opterećenje za krajišnike u vrijeme mira. U manjoj mjeri stražarske dužnosti bile su vezane uz stožerna i satnijska sjedišta, zatvore i slične objekte u unutrašnjosti pukovnije, dok su najvećim dijelom bile usmjerene na nadzor habsburško-osmanske granice gdje je bila postavljena gusta mreža stražarnica – čardaka. Prema tumačenju Mirka Valentića, na teritoriju jedne krajiške satnije smještene uz granicu obično se nalazilo između 6 i 8 čardaka, a svaki je čardak čuvalo između 6 i 10 krajišnika ovisno o stupnju opasnosti od širenja zarazne bolesti (Valentić 1978: 21). Ovu tvrdnju moguće je ispitati na primjeru jedne satnije u sastavu Ličke pukovnije. Prema izvješću brigadira Lanjusa datiranom 24. rujna

¹³ Usporedbe radi, dnevna plaća običnih austrijskih vojnika u vrijeme vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.) iznosila je oko 5 krajcara (Duffy 1977: 55; Hochedlinger 2003: 314). Prema procjenama Christophera Duffyja jedan krajcar u to vrijeme imao je protivvrijednost kupovne moći koju je jedan američki dolar imao 2000. godine (Duffy 2020: xi).

¹⁴ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5481, ST 1757 – 1759.

¹⁵ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5483, ST 1763 – 1765.

1764. godine u Gospiću na prostoru Koreničke satnije¹⁶ nalazilo se 7 čardaka u kojima su ukupno bila smještena 54 krajišnika. Broj stražara u pojedinom čardaku je varirao, pri čemu je najmanji broj od njih 5 zabilježen u čardaku Jukovac, a najviše, njih čak 13, u novom čardaku Rudanovac (Bach 2010: 52). Broj krajišnika na kordonskoj straži u toj satnji također pobježe ilustrira koliko je zapravo ljudstva na jednom području bilo potrebno za sprječavanje ilegalnog prelaska u vrijeme opasnosti od širenja zaraze, s obzirom na to da je upravo te godine još uvijek postojala opasnost od širenja kuge sa susjednog bosanskog područja.

Što se tiče ukupnog broja krajišnika angažiranog na cjelokupnom sanitarnom kordonu, prema suvremenim zapisima početkom 19. stoljeća u vrijeme najmanje opasnosti od zaraze čitavi kordon čuvalo 1140 krajišnika, dok je u vrijeme najveće opasnosti angažiran čak 2971 krajišnik (Horbec 2015: 93). Kako je to izgledalo na prostoru jedne krajiške pukovnije može se saznati uvidom u vojne popise Ličke pukovnije. Primjerice, u srpnju 1771. godine u aktivnoj službi u Ličkoj pukovnji nalazilo se ukupno 3046 vojnih službenika. Od toga broj krajiških časnika i vojnika angažiran u kordonskoj i stražarskoj službi iznosio je 441, odnosno 14,3% od ukupnog broja. Riječ je godini kada ne postoje vijesti o širenju zaraza na prostoru Vojne krajine, iako je u to vrijeme na područjima Moldavije, Vlaške, Ugarske, Ukrajine i istočne Poljske harala kuga kao posljedica rusko-osmanskog sukoba (1770. – 1771.) (Valentić 1978: 22).

Kordonska služba predstavljala je zahtjevnu zadaću kako za obične krajišnike tako i za časnike koji su morali neprestano nadgledati stražare i postaje. Kordonska služba trajala je u prosjeku tjedan dana, ali učestalost kojom je krajišnik bio pozivan na izvršavanje te dužnosti razlikovala se od pukovnije do pukovnije, s obzirom na veličinu i zahtjevnost terena koji se morao nadzirati. Primjerice, u pukovnijama Banske krajine pojedini je krajišnik bio pozivan u kordonsku stražu svaki treći tjedan, dok je krajišnik koji pripadao jednoj od četiri pukovnije Karlovačke krajine tu dužnost morao izvršavati svaki šesti tjedan. U svakom slučaju, unovačeni je krajišnik tijekom godine bio angažiran oko šest mjeseci u izvršavanju vojnih dužnosti, od kojih je najveće opterećenje predstavljala upravo kordonska služba (Rothenberg 1966: 48–49; Rothenberg 1973: 20).

Osim što je kordonska služba podrazumijevala neprekinutu danonoćnu pozornost krajišnika u trajanju od tjedan dana, svaki se krajišnik morao iz vlastitog kućanstva opskrbiti živim namirnicama tijekom boravka na kordonu. Stoga, radilo se o teškoj, opasnoj i zamarajućoj dužnosti (Fras 1988: 37). Vojne vlasti s vremenom su postale svjesne opterećenja koje je kordonska služba predstavljala za krajišnike, ne samo zbog njezine zahtjevnosti već i zbog činjenice da je odvlačila radno sposobne muškarce od poljoprivrednih aktivnosti (Rothenberg 1973: 20).

Već se krajem sedamdesetih godina 18. stoljeća može primijetiti kako se broj krajišnika angažiranih u kordonskoj službi počeo smanjivati. Tako je, primjerice, u studenom 1777.

¹⁶ U vojnim popisima Ličke pukovnije ta je satnja navedena pod nazivom Satnja Vid Rukavina budući da su satnije u pravilu nosile ime po satniku koji je upravljao tim područjem i zapovijedao unovačenim krajišnicima (AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5483, ST 1763 – 1765).

godine u Ličkoj pukovnici zabilježen broj od ukupno 3 347 vojnih službenika, od čega ih je 411 ili 13,9% bilo namijenjeno za kordonsku službu. Potrebno je istaknuti da su postojale dvije kategorije “kordonista” (njem. *Cordonisten*): sposobni za ratnu službu (njem. *felddiensttauglich*) i sposobni za kućnu službu (njem. *haufdiensttauglich*), pri čemu su u potonju kategoriju pripadali krajišnici stariji od 50 godina i oni slabijeg zdravlja. Međutim, u tom trenutku na samome kordonu bilo ih je angažirano samo 209 ili 7,1%. Nadalje, kordonsku službu nisu izvršavali nužno samo kordonisti već i krajišnici koji su bili namijenjeni za terensku službu, odnosno za bojište.¹⁷ Stoga, vojne su vlasti u vrijeme koje se može protumačiti kao relativno opasno u pogledu širenja kuge, s obzirom na to da je 1776. i 1778. godine u povijesnim zapisima zabilježena prisutnost kuge na susjednom bosanskom teritoriju (Šušnjara 2003: 122; Valentić 1978: 22), odlučile ravnomjerno opteretiti različite kategorije unovačenih krajišnika kordonskom službom. U studenom 1779. godine kategorija kordonista nestaje u vojnim popisima Ličke pukovnije te su svi uključeni u kategoriju pješaka (njem. *Infanteristen*). Broj krajišnika zaduženih za patroliranje uz kordon iznosio je 100 ili 2,6% od ukupno 3 756 vojnih službenika koliko se u tom mjesecu nalazilo u Ličkoj pukovnici.¹⁸ Očito taj malen broj ukazuje na to da opasnost od širenja zaraznih bolesti s bosanskog teritorija nije bila izražena u to doba. U svakom pogledu, na temelju ovih primjera očita je bila tendencija smanjivanja krajišnika obvezom službe na kordonu.

Osim unovačenih krajišnika kordon su čuvali i serežani, posebni krajiški odredi koji su bili zaduženi za hvatanje razbojnika i dezertera, ali i sprječavanje krijumčarenja i širenja epidemija. Serežani nisu nosili vojnu uniformu, već su bili odjeveni u narodnu nošnju, a njihove obitelji bile su oslobođene od rabote, odnosno radnih dužnosti pomoću kojih se omogućavalo održavanje krajiškog sustava, među koje se ubrajalo sudjelovanje u izgradnji i održavanju građevinskih objekata te puteva, prijevoz robe ili ljudi i razni poljoprivredni radovi. Samo su njihovi zapovjednici primali redovitu plaću, dok su obični serežani međusobno dijelili nagrade koje bi im bile dodijeljene nakon uspješno obavljenog zadatka. S vremenom oni postaju pravi policijski službenici na krajiškom području, a jedna od njihovih dužnosti uključivala je i zaštitu sanitarnog kordona (Hummelberger 1973: 206–208, 226).

LIČKA PUKOVNIJA U VRIJEME EPIDEMIJE KUGE (1762. – 1764.)

Između 1762. i 1765. godine na teritoriju Bosanskog pašaluka harala je kuga, a o njezinu utjecaju pisane tragove ostavili su pripadnici tamošnjih franjevačkih samostana. Tako je fra Marijan Bogdanović zabilježio u svom ljetopisu da je kuga od 1762. do 1764. godine uzrokovala veliki pomor stoke u cijeloj Bosni, a 1765. godine posebno je pogodila područje Kreševa gdje je osim velikog broja uginule stoke, od posljedica kuge umrlo čak 540 ljudi ili jedna trećina tamošnjeg stanovništva (Šušnjara 2003: 114, 121). Kuga se 1762. godine pojavila i na ličkom području, a zadržala se tamo do kraja 1764. godine. Uvidom u vojne

¹⁷ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5487, ST 1777 – 1778.

¹⁸ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5488, ST 1779.

popise Ličke pukovnije moguće je steći određeni dojam o nekim posljedicama koje je kuga imale na krajišnike, prvenstveno u pogledu kordonske službe i smrtnih slučajeva.

Godine 1762. zabilježeno je relativno malo smrtnih slučajeva u pukovniji, točnije njih samo pet. Doduše, u obzir treba uzeti i činjenicu da popisi od svibnja do listopada nisu sačuvani, a k tome gotovo polovica od ukupnog broja krajišnika nalazila se na bojištu u vrijeme zadnje ratne godine Sedmogodišnjeg rata. Sljedeće godine zabilježeno je 16 smrtnih slučajeva, a 1764. godine najviše, čak 53 slučaja. Godine 1765., kada prema povijesnim zapisima kuga više nije predstavljala opasnost na ličkom teritoriju, u pukovniji su umrla 23 krajišnika.¹⁹

Nažalost, u vojnim popisima nisu navedeni uzroci smrti, tako da se ne može s pouzdanošću utvrditi koliko je slučajeva bilo izravna posljedica kuge. Međutim, na temelju dostupnih podataka moguće je barem iznijeti neke pretpostavke. Za nekolicinu krajišnika koji su umrli tih godina poznato je da su bili umirovljenici (njem. *jubilirte*), stoga se može pretpostaviti da su bili starije životne dobi što je nesumnjivo imalo određenog utjecaja na uzrok njihove smrti. U pogledu vojne hijerarhije umirali su većinom krajišnici s najnižim vojnim činovima, točnije obični vojnici, desetnici i kaplari, koji su tradicionalno bili izloženi raznim životnim opasnostima, pa tako i zarazama. Zabilježen je i manji broj umrlih časnika, među kojima je bio i satnik Mate Starčević (*Mathe Starchevich*) uz kojega je naveden pojam *Gränitzer*. Taj pojam, koji se navodi uz još dvojicu umrlih krajišnika, sugerira da ih je smrt dočekala tijekom službe na kordonu, a k tome postoji velika mogućnost da je upravo satnik Starčević bio nadležni zapovjednik ličkog kordona.

Usporedba gubitaka može se napraviti s ličkom postrojbom koja je u to vrijeme bila na vojnom pohodu i za koju postoje sačuvani podatci od studenog 1762. do travnja 1763. godine. Prvi podatci za kraj studenog 1762. godine ukazuju na to da je postrojba brojila ukupno 1 036 vojnih službenika, od čega se njih 38 nalazilo u bolnici. U bolnici se, pored kirurga Jacoba Kleina, nalazio i ranije spomenuti ranarnik Franz Sotto. Tijekom navedenog razdoblja broj ličkih krajišnika koji su završili u bolnici nije prelazio brojku iz studenog 1762. godine. Svaki mjesec određeni dio bi bio otpušten, a novi bolesnici (njem. *Krankhe*) primljeni. U tom razdoblju umrlo je ukupno 37 krajišnika, ali samo je jedan slučaj smrti u bolnici. Riječ je o pješaku Mili Javorini koji je umro 18. ožujka 1763. godine.²⁰ S obzirom na to da se radilo o zadnjim mjesecima ratnih zbivanja, kada su dvije suprotstavljene strane već bile iscrpljene te nisu pokazivale interese za daljnjim vojnim poduhvatima, uzroci smrti krajišnika mogu se više staviti u kontekst širenja bolesti koje su, izuzev izravnih ratnih sukoba, bile glavni uzročnik smrti vojnika.

Tijekom tih godina uočljivo je i povećanje broja krajišnika u sklopu kordonske straže što se dovodi u vezu s opasnošću od širenja zaraze. Tako je u siječnju 1762. godine samo 460 ličkih krajišnika bilo raspoređeno na straži i na kordonu (njem. *in der Gränitz*). U svibnju 1763. godine broj stražara se počinje znatno povećavati, sa 744 na 1 168, a tijekom ljetnih

¹⁹ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5482, ST 1760 – 1762; kut. 5483, ST 1763 – 1765.

²⁰ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, 5483, ST 1763 – 1765.

mjeseci 1764. godine dostići će najveći broj od čak 1 546 stražara. Taj porast svakako ukazuje na ozbiljnost situacije. U prilog porastu broja kordonskih straža išla je i činjenica da je u veljači 1763. godine mirom sklopljenim u saskom dvorcu Hubertsburgu okončan Sedmogodišnji rat, što je omogućilo veći angažman ličkih krajišnika u kordonskoj službi. U veljači 1765. godine broj stražara je pao s 1 515 na 875, na temelju čega se može zaključiti da zaraza više nije predstavljala opasnost na tom prostoru.

Tablica 3. Smrtni slučajevi i broj krajišnika u kordonskoj službi u Ličkoj pukovnji između 1762. i 1765. godine.
Izvor: AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5482, ST 1760 – 1762; kut. 5483, ST 1763 – 1765.

1762.				1763.			
mjesec	ukupan broj krajišnika	na kordonu i na straži	broj umrlih	mjesec	ukupan broj krajišnika	na kordonu i na straži	broj umrlih
siječanj	3.940	426 (10.8%)	0	siječanj	3.011	744 (24.7%)	0
veljača	3.987	439 (11%)	3	veljača	2.999	744 (24.8%)	1
ožujak	3.989	420 (10.5%)	1	ožujak	3.001	744 (24.7%)	0
travanj	2.163	370 (17.1%)	1	travanj	3.004	744 (24.7%)	1
svibanj	nisu sačuvani podatci			svibanj	4.973	1168 (23.4%)	2
lipanj	nisu sačuvani podatci			lipanj	5.847	1425 (24.3%)	1
srpanj	nisu sačuvani podatci			srpanj	5.857	1425 (24.3%)	0
kolovoz	nisu sačuvani podatci			kolovoz	5.858	1425 (24.3%)	6
rujan	nisu sačuvani podatci			rujan	5.868	1460 (24.8%)	0
listopad	nisu sačuvani podatci			listopad	5.868	1466 (24.9%)	0
studeni	2.983	744 (24.9%)	0	studeni	5.979	1370 (22.9%)	4
prosinac	2.996	744 (24.8%)	0	prosinac	5.976	1493 (24.9%)	1
1764.				1765.			
mjesec	ukupan broj krajišnika	na kordonu i na straži	broj umrlih	mjesec	ukupan broj krajišnika	na kordonu i na straži	broj umrlih
siječanj	5.998	1469 (24.4%)	2	siječanj	4.944	1515 (30.6%)	3
veljača	5.122	1497 (29.2%)	15	veljača	3.875	857 (22.1%)	5
ožujak	5.122	1484 (28.9%)	0	ožujak	3.875	857 (22.1%)	0
travanj	5.122	1484 (28.9%)	0	travanj	3.873	857 (22.1%)	0
svibanj	5.003	1526 (30.5%)	19	svibanj	3.864	857 (22.1%)	1
lipanj	5.002	1546 (30.9%)	0	lipanj	3.862	857 (22.1%)	0
srpanj	4.986	1546 (31%)	4	srpanj	3.859	857 (22.2%)	3
kolovoz	4.968	1546 (31.1%)	5	kolovoz	3.852	857 (22.2%)	4
rujan	4.958	1475 (29.7%)	3	rujan	3.846	857 (22.2%)	3
listopad	4.950	1439 (29%)	3	listopad	3.845	857 (22.2%)	0
studeni	4.947	1515 (30.6%)	0	studeni	3.840	867 (22.5%)	3
prosinac	4.949	1515 (30.6%)	2	prosinac	3.838	867 (22.5%)	1

Kuga na ličkom području nije nanosila štetu samo u smislu gubitaka ljudskih života već je uzrokovala i veliki pomor stoke, koja je bila ključan faktor krajiškog gospodarstva, ali i važna snaga za obradu zemlje. Tako se u povijesnim zapisima spominju glad i nerodica koji su zahvatili taj prostor 1764. godine. Sljedeće godine tuča je uništila znatan dio ljetine, a 1766. godine zabilježena je nerodna godina zbog iznadprosječno velikog broja miševa (HR-HDA-881-ZR, inv. br. 76: fol. 5r; Kaser 1997: 97).²¹ Sve te okolnosti poticale su krajiške stanovnike na iseljavanje iz Krajine, a unovačene krajišnike na dezertiranje. Tako je iznenađujuće velik broj od čak 98 dezertera u redovima Ličke pukovnije zabilježen u svibnju 1764. godine.²² Zanimljivo, bilo je to upravo u vrijeme kada je na kordonu angažirano najviše ličkih krajišnika. Iako opterećenje kordonskom službom može poslužiti kao moguće objašnjenje za taj fenomen, u obzir također treba uzeti i činjenicu da su se krajišnici tijekom službe, ako nisu bili na vojnim vježbama, morali sami uzdržavati, što je bilo vrlo otežavajuće u vrijeme nerodice i gladi.

Reakcija vojne vlasti brzo je uslijedila. Već 1764. godine zapovijedajući general Karlovačkog i Varaždinskog generalata Philipp Levin Beck upozorio je na teško stanje na području Karlovačkog generalata u pogledu gladi, posebno izražene na području Ličke pukovnije. Beck je naredio dopremu žita na ugrožena područja, pri čemu se na ličko-krbavsko područje žito slalo morskim putem preko Karlobaga i kopnenim putem iz Karlovca.²³ Kao sljedeći korak u osiguravanju većeg broja krajišnika koji bi se mogli posvetiti obradi zemlje, Beck je pristupio rasterećivanju vojne službe, što je bio jedan od razloga preraspodjele i ujednačavanja teritorija četiriju karlovačkih pukovnija. Nadalje, poduzete su mjere u smanjivanju broja krajišnika koji će biti angažirani u kordonskoj službi (HR-HDA-881-ZR, inv. br. 76: fol. 5r; Rothenberg 1966: 42–43). Kao dokaz može poslužiti i ranije navedeni primjer stanja pukovnije iz srpnja 1771. godine kada je znatno manje ličkih krajišnika, njih 432, bilo angažirano u stražarskoj službi.

RAT ZA BAVARSKO NASLJEĐE (1778. – 1779.)

Životi vojnika bili su najugroženiji u vrijeme ratova. Međutim, životne opasnosti nisu donosile samo bitke, opsade i okršaji manjih razmjera već i bolesti koje su se zbog loših higijenskih uvjeta i nedovoljno razvijene medicinske službe lako širile među nagomilanim masama vojnika. Kao najbolji primjer ove tvrdnje može poslužiti Rat za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) koji je u povijesti ostao zapamćen po relativno kratkom trajanju i izostanku velikih bitaka, usprkos činjenici da su obje suprotstavljene strane raspolagale s nešto manje od 200 000 vojnika, ali također i po velikom broju gubitaka. Ukupni gubitci iznosili su prema

²¹ Slična situacija bila je u susjednoj Bosni, o čemu svjedoče ljetopisi bosanskih franjevac (Šušnjara 2003: 114–115, 121).

²² AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5483, ST. 1763 – 1765.

²³ Prema Kaseru, na područje Ličke pukovnije dopremljeno je tada 2 000 kupljenika žita (Kaser 1997: 95–101).

nekim proračunima čak 30 000 ljudi, a najvećim su dijelom bili posljedica dezertiranja i bolesti (Hochedlinger 2003: 369).

Rat je službeno objavljen početkom srpnja 1778. godine, nakon čega je uslijedila pruska invazija na Češku gdje su austrijske vojne snage zauzele obrambeni položaj. Međutim, do velike bitke između dvije suprotstavljene strane nije došlo, a Prusi su se u rujnu, zbog ugroženosti opskrbnih linija, odlučili povući iz Češke. Nakon toga uspostavljena je kordonska linija na sasko-češkoj i češko-šleskoj granici na kojoj je tijekom jesenskih i zimskih mjeseci dolazilo do manjih okršaja u kojima su značajnu ulogu imali krajišnici. Nedovoljno razvijen sustav logistike rezultirao je pothranjenošću vojnika, naročito pruskih koji su tijekom zime na istočnim granicama Češke iskopavali krumpire kako ne bi umrli od gladi zbog čega je taj rat prozvan i “krumpirovim ratom” (njem. *Kartoffelkrieg*) (Hochedlinger 2003: 369).

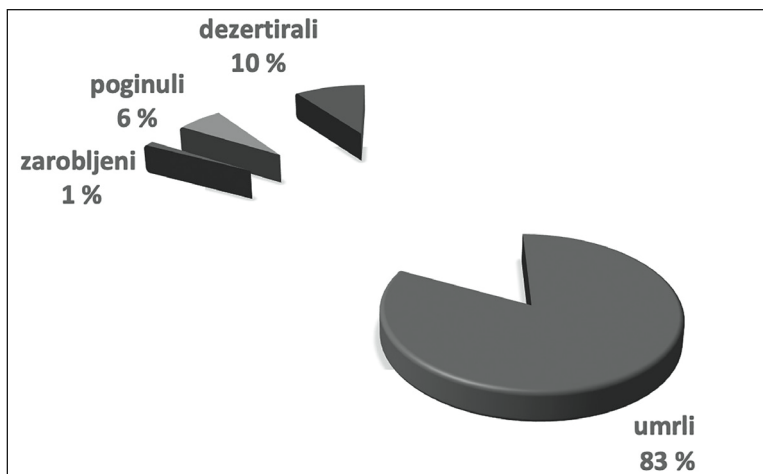
Među prvim postrojbama upućenim na habsburško-prusku granicu na području današnje Češke bili su krajišnici, između ostalog i lički bataljun koji je brojio ukupno 1 091 krajišnika. Očito su bili zaduženi za sprječavanje potencijalnih pruskih upada na češki teritorij dok su se austrijske snage okupljale. Iako tijekom proljeća do sukoba još nije došlo, lički su krajišnici ipak trpjeli gubitke. Naime, u travnju su umrla sedmorica, u svibnju šestorica, a u lipnju sedmorica. Iako u vojnim popisima nisu navedeni uzroci smrti, za velik broj smrtnih slučajeva navedeno je da su umrli u bolnicama, poput pješaka Danea (u dokumentu naveden kao *Pane*) Kovačevića koji je 16. travnja umro u bolnici u Beču i pješaka Ilije Mandića koji je 13. svibnja umro u bolnici u Pragu. Još u ožujku, kada je postrojba ličkih krajišnika krenula prema Češkoj, među njezinim pripadnicima naveden je 41 oboljeli. Taj se broj drastično povećao u travnju iste godine na 128, a zatim se postupno smanjivao, na 118 u svibnju i 91 oboljelog u lipnju. Većina oboljelih bila je pritom smještena u bolnicama blizu lokacije krajiške postrojbe, što upućuje na zaključak da se radilo o lakšim bolestima ili ozljedama, dok je manji dio, odnosno teži slučajevi, bio smješten u bolnicama u Beču i Pragu.²⁴

Ukupni gubitci ličkih krajišnika od srpnja 1778. godine do svibnja 1779. godine, odnosno u vremenu od objave rata do sklapanja mira iznosili su 254 osobe, a u priloženom grafikonu prikazano je konkretnije o kakvoj se vrsti gubitaka radilo. Kao što je evidentno, slučajevi dezertiranja bili su vrlo slabo zastupljeni kod ličkih krajišnika u tome ratu, što predstavlja znakovitu razliku u odnosu na pruske vojnike koji su dezertirali u velikom broju, ponajviše zbog loše opskrbljenosti hranom i drugim potrepštinama. Slučajevi pogibelji i zarobljavanja tijekom vojnih akcija također su bili izrazito rijetki, što je pomalo začuđujuće s obzirom na to da su učestalo sudjelovali u manjim okršajima s Prusima. Kao i većina drugih vojnika lički su krajišnici najveće gubitke, točnije čak 210, pretrpjeli od smrti koja je bila posljedica ranjavanja ili bolesti, ali i loših uvjeta u bolnicama u kojima su bili smješteni.

²⁴ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5487, ST 1777 – 1778.

Grafikon 1. Gubitci ličkih krajišnika u Ratu za bavarsko nasljeđe

Na šleskoj granici u studenom 1778. godine nalazila se postrojba koja je brojila ukupno 652 lička krajišnika, a brigu o zdravstvenom stanju pripadnika te postrojbe vodio je tek jedan ranarnik. Istoga toga mjeseca zabilježen je broj od 45 oboljelih Ličana koji su bili smješteni u pojedinim bolnicama. Krajem prosinca taj se broj povećao na čak 159, a krajem siječnja 1779. godine pao je na 131. Pritom je manji dio bolesnika bio je smješten u bolnicama u Požunu (Bratislava) i mjestu Wischau (Vyškov) na jugu Moravske. Zbog udaljenosti tih dvaju mjesta od ratnih događanja na habsburško-pruskoj granici može se pretpostaviti da se radilo o težim slučajevima koji su se već dulje vremena oporavljali. Najveći broj ličkih krajišnika bio je smješten u bolnici u moravskom Langendorfu (Dlouhá Loučka), oko 40 kilometara južno od Freudenthala (Bruntál) gdje je bila smještena navedena postrojba.²⁵

U veljači 1779. godine zabilježen je visoki broj od čak 87 smrtnih slučajeva među ličkim krajišnicima, a većinom se radilo o onima koji su bili smješteni u bolnici u Langendorfu. Ta je vijest zaprepastila čak i habsburškog zapovjednika, generala topništva Ludwiga baruna Elrichshausena, koji je naredio da se slučaj detaljno istraži. U pismu datiranom 23. ožujka 1779. godine Elrichshausen je objasnio da se znatan broj krajišnika u veljači našao u bolnici u Langendorfu zbog bolesti koja je prvenstveno bila uzrokovana njihovom neprikladnom odjećom koja im nije pružala zaštitu od hladnoće tijekom zime. Naime, mnogi su bili odjeveni u svoje kućne uniforme koje su bile prepune nametnika.²⁶ Taj podatak otkriva činjenicu da u ratnim vremenima vojne vlasti očito nisu mogle opskrbiti sve krajišnike, a možda i neke druge austrijske vojnike, ratnim uniformama. S druge pak strane, zanimljivo je da krajišnike teški životni uvjeti kojima su bili izloženi tijekom zimskih mjeseci nisu potaknuli na dezertiranje, koje je bilo karakteristično za druge vojnike, naročito pruske.

²⁵ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5487, ST 1777 – 1778.

²⁶ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR, kut. 809, 1779-III-32.

Njihova predanost može se primijetiti ne samo u vojnom nego i u vjerskom pogledu. Naime, zapovjednik navodi da tijekom boravka u bolnici u Langendorfu krajišnike čak ni njihov dušobrižnik nije mogao nagovoriti da u vrijeme posta jedu meso kako bi povratili snagu. Elrichshausen je u svojem pismu također istaknuo da su poduzete sve moguće mjere kako bi se oboljelim krajišnicima osigurala što bolja zdravstvena briga. To se može uočiti u činjenici da su krajišnici iz Langendorfa premješteni u novu bolnicu u Neuschloßu (Nové Hrady).²⁷

Od ožujka do svibnja odvijali su se mirovni pregovori pa su i obustavljene daljnje ratne aktivnosti. Međutim, žrtve među ličkim krajišnicima tijekom toga vremena nastavile su se nizati. Do raspuštanja svih postrojbi u kojima su se nalazili lički krajišnici u ljeto 1779. godine još oko stotinu ih je umrlo, a za mnoge je od njih u vojnim popisima navedeno da su se u tom trenutku nalazili u bolnicama. Za razliku od toga, na području same Ličke pukovnije u istom razdoblju zabilježeno je manje od 20 smrtnih slučajeva među vojnim službenicima.²⁸ Stoga, unatoč naporima vojnih vlasti da vojnicima, uključujući i krajišnike, osiguraju zdravstvenu skrb tijekom boravka na bojištu, zbog nagomilanih masa vojnika i nedovoljno razvijenog sustava medicinske skrbi bolesti su tijekom ratnih sukoba predstavljale ozbiljnu prijetnju vojničkom životu.

LIČKA PUKOVNIJA U VRIJEME EPIDEMIJE KOLERE

U 19. stoljeću kuga na hrvatskim prostorima više ne predstavlja prijetnju kao u prijašnjim stoljećima. Zadnja epidemija te vrste zabilježena je 1815. godine kada se na hrvatsko područje proširila iz susjedne Bosne (Holjevac 2002: 41; Holjevac 2016: 432).²⁹ No, tijekom 19. stoljeća u prvi plan dolaze druge zarazne bolesti koje se u doba industrijalizacije i urbanizacije lako šire među rastućom populacijom. Jedna od takvih bila je kolera, koja se prvenstveno širila trgovinskim putevima, a najsnažniji udarac je zadavala urbanim središtima gdje su prenapučenost, loša higijena i opskrbljenost nečistom vodom stvarale povoljne uvjete za njezino širenje (Evans 1988: 124).³⁰ Međutim, važan poticaj širenju te bolesti dala su i ratna događanja tijekom kojih je zabilježena velika koncentracija vojnika na jednom mjestu (ibid.: 133–134).³¹

²⁷ AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR, kut. 809, 1779-III-32.

²⁸ AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1, kut. 5488, ST 1779.

²⁹ Navedene godine prema franjevačkim zapisima u Travničkoj župi od kuge je umrlo čak 4 000 ljudi (Šušnjara 2003: 118). Kuga se tada proširila i na susjedni krajiški teritorij. Bach navodi da je te godine kuga izbila u selu Skočaj u Otočkoj pukovnji. Selo se nalazilo u sklopu Buničke satnije, koja je do 1765. godine pripadala Ličkoj pukovnji, smještene uz habsburško-osmansku granicu (Bach 2010: 180).

³⁰ Kolera je bila popraćena učestalim pražnjenjem crijeva što je dovodilo do dehidracije i bolnih grčeva u udovima i trbušnim mišićima. Smrtnost je bila izrazito visoka, točnije otprilike polovica svih zaraženih je umrla (Cartwright i Biddiss 2006: 140; Evans 1988: 127–128).

³¹ Uz razne oblike tifusa i dizenteriju kolera je ostala poznata kao "bolest ratnih pohoda" (Cartwright i Biddiss 2006: 133).

Tijekom 19. stoljeća širenje kolere odvijalo se u više valova,³² a žarište te bolesti bilo je u Indiji. Godine 1817. velika epidemija kolere izbila je na delti rijeke Ganges, a do 1823. prerasla je u pandemiju obuhvativši čitavo područje Kine i Japana te azijski dio Rusije (Cartwright i Biddiss 2006: 139). Nakon nekoliko godina predaha uslijedio je drugi val koji je bio intenzivniji i većeg dometa, proširivši se na Europu, a potom i Sjevernu Ameriku. Žarište širenja ponovno je bilo u Indiji, a zaraza se karavanskim putevima širila preko Perzije i Afganistana sve do Rusije kamo je stigla 1829. godine. Dvije godine poslije toga kolera se pojavila u Poljskoj, odakle se širi na područje Kraljevine Pruske i Galicije, koja se nalazila u sklopu Austrijskog Carstva (Cartwright i Biddiss 2006: 139; Cvetnić 2019: 299). U ljetnim mjesecima 1831. godine kolera zahvaća Ugarsku, Beč i druge dijelove Carstva (Cvetnić 2009: 299–300; Milroy 1847: 13). Čini se da su u tome naletu hrvatske zemlje bile pošteđene, ali su zato ozbiljnije posljedice zabilježene 1835. godine kada je kolera preko Južne Francuske prešla u Italiju, a potom i u slovenske te hrvatske krajeve (Cvetnić 2009: 300).³³

Osim ugrožavanja ljudskoga zdravlja, kolera je i na druge načine utjecala na društvene odnose. Primjerice, na području Austrijskog Carstva ona je poslužila kao poticaj za ustanke siromašnih masa koje su bile najčešće žrtve te bolesti. Javno mnijenje tumačilo je epidemiju kao sredstvo bogatih za istrebljivanje siromašnih slojeva (Evans 1988: 131–132). U Ugarskoj je između lipnja i rujna 1831. godine zabilježeno oko 1 000 smrtnih slučajeva od kolere što je potaknulo seljake na ubijanje plemića i pljačkanje njihovih dvoraca. Seljaci nisu krivili plemiće samo za visoku smrtnost nego su bili i nezadovoljni zbog povećanja feudalnih obveza kao izravne posljedice epidemije (Evans 1988: 137). Nadalje, vojni kordoni, karantene i druge preventivne mjere koje su osim Austrijskog Carstva primjenjivale i druge zemlje, poput Kraljevine Pruske, pokazali su se neučinkovitim jer nisu mogli zaustaviti proboj bolesti, a k tome su narušavali trgovinske odnose (Evans 1988: 140; Milroy 1847: 33–34). Destruktivne posljedice kordonskog sustava u smislu pada trgovine i industrijske proizvodnje posebno su bile vidljive u Kraljevini Pruskoj 1831. godine, zbog čega je vlast bila na udaru kritika.³⁴ Jedan od argumenata protiv kordonskog sustava ticao se i vojnika koji su bili izloženi naporima tijekom kordonske službe, a pritom su bili i potencijalne žrtve zaraze (Stamm-Kuhlmann 1989: 187).

Iako kolera, prema navodima u dostupnoj literaturi, nije ostavila značajan trag na prostoru Vojne krajine 1831. godine, poduzete su određene preventivne mjere koje su trebale spriječiti njezino širenje, poput zatvaranja granice prema Kranjskoj (Holjevac 2016: 432). Kratkim osvrtom na stanje u Ličkoj pukovnji te godine moguće je steći bolji uvid u okolnosti vezane uz pojavu te nove zaraze, kao i upoznati se s nekim aspektima zdravlja ličkih krajišnika.

Krajem siječnja 1831. godine Lička je pukovnja brojila ukupno 3 143 službenika, od čega je 2 570 pripadalo bojnoj grani (njem. *Feldstand*), a 573 krajiškoj upravi (njem. *Grenz*

³² Prvi je započeo 1817. godine, a šesti 1899. godine. Detaljnije o tome vidi Evans 1988: 125.

³³ Detaljnije o drugom valu pandemije kolere vidi Cvetnić 2009: 299–301. Na području Vojne krajine značajniji utjecaj kolere zabilježen je 1835., 1850., 1865., 1867. i 1873. godine (Thaller 1944: 23).

³⁴ Detaljnije o tome vidi Stamm-Kuhlmann 1989: 176–189.

Verwaltung).³⁵ Svaka grana imala je i određeni broj medicinskih djelatnika koji su vodili brigu o zdravlju službenika, što se detaljnije može uočiti u tablici priloženoj u ranijem dijelu teksta. Većinom se radilo o strancima koji su medicinsku naobrazbu stekli na vodećim obrazovnim ustanovama Austrijskog Carstva. Primjerice, 15. ožujka 1831. godine u Ličku je pukovniju stigao podliječnik (njem. *Unterarzt*) Markus Pichler. Dokument kojim se potvrđuje njegovo stupanje na dužnost (njem. *Presentirungs Lista*) otkriva da se rodio u Grazu, pripadao je katoličkoj vjeroispovijesti i nije bio oženjen. U rodnome gradu završio je studije humanistike (njem. *Humaniora*) i kirurgije te stekao diplomu *Patron der Chirurgie*, a služio se u govoru i pismu latinskim i slovenskim (njem. *windisch*). Tri godine služio je u garnizonskoj glavnoj bolnici u Grazu, a završio je i dvogodišnji tečaj za veterinara na Sveučilištu u Beču.³⁶ Sve te vještine zasigurno su bile od velike koristi tome medicinskom djelatniku po njegovu dolasku na krajiško područje.

U sklopu uprave Ličke pukovnije nalazio se Odjel za kordon i sigurnost (njem. *Cordons und Sicherheits*) u kojemu se prema popisu za siječanj 1831. godine nalazilo 213 službenika: 199 običnih serežana (njem. *Gemeine Serexaner*), 8 desetnika (njem. *Vice Bassi*), 4 kaplara (njem. *Unter Bassi*) i 2 narednika (njem. *Ober Bassi*). Ti su službenici bili gotovo ravnomjerno raspodijeljeni na području dviju satnija koje su se nalazile uz granicu s Bosnom, konkretnije u Satniji Dobroselo nalazilo se tada 105 serežana, a u Satniji Srb 94 serežana.³⁷ Na prvi pogled stječe se dojam da su u to vrijeme serežani bili jedini vojni službenici zaduženi za zaštitu kordona od zaraza, budući da u vojnim popisima bojne grane Ličke pukovnije od siječnja do listopada 1831. godine nisu navedeni krajišnici koji su bili zaduženi za tu dužnost, što je bio slučaj u ranijim popisima iz 18. stoljeća. Međutim, na kraju mjesečnog popisa za studeni 1831. godine priložena je isprava u kojoj su detaljno navedeni podatci koji se odnose na obvezu vršenja kordonske službe u trajanju od 22. listopada do 25. studenog 1831. godine. U tome su vremenskom rasponu ukupno 1 072 krajišnika iz 12 satnija Ličke pukovnije bila angažirana na kordonu. Iz svake je satnije nešto manje od 100 krajišnika izvršavalo tu dužnost, pri čemu su se skupine između 13 i 21 krajišnika izmjenjivale otprilike svakih 7 dana. Značajno je da su za vršenje te službe krajišnici primali dnevnu naknadu u iznosu od 4 krajcara, što ranije nije bio slučaj.³⁸

U popisima su još navedene dvije funkcije koje su se odnosile na osoblje raštela. Riječ je o nadzorniku raštela (njem. *Rastell Inspecteur*) zaduženom za nadgledanje odvijanja poslovnih razgovora između austrijskih i osmanskih podanika koji su međusobno bili odvojeni ogradom i o službeniku za čistoću (njem. *Reinigungs Diener*) koji je imao zadatak spriječiti svaki fizički kontakt te je stoga djelovao kao posrednik u razmjeni robe (Fras 1988: 36; Horbec 2015: 116).³⁹ Doduše, prva je funkcija bila ispražnjena 1831. godine, a službenik

³⁵ HR-HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831; kut. 144, MT 1831 – 1832.

³⁶ HR-HDA-439-LRN01, kut. 144, MT 1831 –1832.

³⁷ HR-HDA-439-LRN01, kut. 144, MT 1831 – 1832.

³⁸ HR-HDA-439-LRN01, kut. 8, ST 1832.

³⁹ Prema Frasu, službenik za čistoću bio je smješten u kućici u sredini raštela, a zadatak mu je bio spriječiti fizički dodir između austrijskih i osmanskih podanika koji su tijekom poslovnih razgovora bili odvojeni ogradom (Fras 1988: 36).

za čistoću nalazio se u Satniji Dobroselo, u kojoj se nalazio i raštel u Lisičjaku. Na temelju potvrde o stupanju na dužnost mogu se doznati i neke pojedinosti o tom službeniku. Ime mu je bilo Ellias Poppovich, od 1817. do 1819. godine obnašao je dužnost službenika za čistoću u kontumacu u Maljevcu, a u siječnju 1831. godine počeo je obnašati istu funkciju na području Satnije Dobroselo.⁴⁰

Što se tiče bojne grane Ličke pukovnije, broj njezinih službenika tijekom te godine gotovo se udvostručio. Zadnjeg dana ožujka 1831. godine zabilježen je broj od ukupno 2 716 službenika, a mjesec dana nakon toga broj je narastao na ukupno 4 138 službenika. Ovo povećanje odnosilo se na utemeljenje 3. pričuvnog bataljuna s ukupno 1 387 krajišnika, koji se osnivao u vrijeme opasnosti, najčešće rata. U veljači te godine 1. bataljun Ličke pukovnije upućen je na područje austrijske pokrajine Lombardije, gdje je trebao sudjelovati u vojnim akcijama austrijske vojske usmjerenim gušenju revolucionarnih nemira koji su izbili na području Papinske Države i vojvodstava Modene te Parme.⁴¹ Stoga, podizanje pričuvnog bataljuna moralo je značiti da će se 2. bataljun uputiti na neku lokaciju izvan granica pukovnije gdje je također bila potreba za vojnicima.⁴² Doista, u rujnu 1831. godine taj je 2. bataljun upućen na teritorij Varaždinskog generalata gdje je uspostavljen kordon prema Ugarskoj uz rijeku Dravu.⁴³ Spomenuta lička postrojba bila je sastavljena od 6 satnija brojeći oko 1 300 krajišnika. Prema rasporedu smještaja tih šest satnija⁴⁴ dolazi se do zaključka da su Ličani čuvali kordon koji se protezao otprilike od Koprivnice do Đakova.⁴⁵ Prema odredbi Dvorskog ratnog vijeća od 21. listopada 1831. godine ta je postrojba nakon raspuštanja sanitarnog kordona 16. studenog iste godine upućena natrag na matično područje. Za vrijeme službe na tom kordonu lički su krajišnici primali ugarsku mirnodopsku plaću, a osim toga časnicima su osigurani i konji s krmom (*Fourage*), a vojnicima dnevne porcije kruha.⁴⁶

U vojnim popisima Ličke pukovnije tijekom 1831. godine zabilježeno je ukupno 70 smrtnih slučajeva, od čega u bojnoj grani 65, a samo 5 u krajiškoj upravi.⁴⁷ Nažalost, za pripadnike bojne službe nisu navedeni uzroci smrti, tek u nekim slučajevima (23) indikacije da su dočekali smrt kao bolesnici (njem. *Kranke*) u bolnicama ili svojim krajiškim

⁴⁰ E. Poppovich je rođen 1791. godine u mjestu Mračaj na području Druge banske pukovnije, bio je pravoslavne vjere, oženjen i otac čak šestoro djece. Vojnu karijeru započeo je sredinom kolovoza 1805. godine kao pješak u Slunjskoj pukovniji, a 1809. godine unaprijeđen je u desetnika, zatim 1813. godine u kaplara i 1814. godine u dočasnički čin predvodnika (njem. *Führer*). Njegov prethodnik na dužnosti službenika za čistoću bio 50-godišnji Vinko Dobrijević koji je još krajem studenog 1830. godine umro posljedica rane na plućima i želucu (njem. *an der Brust und Bruch blessert*) (HR-HDA-439-LRN01, kut. 144, MT 1831 – 1832).

⁴¹ Detaljnije o tome vidi Sutter Fichtner 2003: 127.

⁴² HR-HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831.

⁴³ U vojnim popisima naveden je termin "sanitarni kordon u Hrvatskoj nasuprot Slavoniji" (njem. *Sanitäts Cordon in Croatien gegen Slavonien*) što upućuje na zaključak da je kordon imao zadatak zaštititi područje civilne Hrvatske od širenja zaraze sa sjevera i istoka (HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831).

⁴⁴ Satnije su bile smještene u sljedećim mjestima: Dernje (*Dernie*), Hlebine, Molve, Brod, Podravske Sesvete (*Szesvete*) i Pitomača (*Pitomacha*) (HR-HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831).

⁴⁵ HR-HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831.

⁴⁶ HR-HDA-439-LRN01, kut. 8, ST 1832.

⁴⁷ HR-HDA-LRN01, kut. 7, ST 1831; kut. 8, ST 1832; kut. 144, MT 1831 – 1832.

kućama.⁴⁸ Među umrlima bilo je najviše običnih vojnika, među koje su se ubrajali pješaci (njem. *Fousiliers*), topnici (njem. *Artilleristen*) i oštrosrijelci (njem. *Scharfschützen*), a tek samo dvojica časnika.⁴⁹ U vojnim popisima najveći broj smrtnih slučajeva (43) zabilježen je u jesenskim mjesecima kada se 1. lički bataljun nalazio na Apeninskom poluotoku, a 2. lički bataljun na kordonu u Varaždinskom generalatu. Smrtni slučajevi kod ličkih krajišnika očito su bili češći prilikom njihova boravka na terenu, što treba pripisati činjenici da su takve okolnosti, kada su se mase vojnika koncentrirale na jednom mjestu, pogodovale širenju bolesti koje su nerijetko dovodile i do smrtnih slučajeva.

Za razliku od bojne grane, u vojnim popisima krajiške uprave sačuvane su smrtovnice (njem. *Todeschein*) koje otkrivaju razne detalje vezane uz pet upravnih službenika Ličke pukovnije koji su umrli tijekom 1831. godine. Tako doznajemo da je 25. siječnja 1831. godine u Dobroselu umro serežan Paval Vojnović. Imao je 27 godina, bio je pravoslavne vjere i neoženjen, a kao uzrok njegove smrti naveden je tifus (njem. *Nervenfieber*). Dana 8. kolovoza 1831. godine u svojoj kući u mjestu Mutilić umro je desetnik Elias Krek. Rođen je 1811. godine, bio je pravoslavne vjere i neoženjen, a umro je od posljedica upale pluća (njem. *Lungensucht*). Još jedan serežan, Manojlo Dragičević, umro je 7. listopada 1831. godine u Dnopolju od malarije (njem. *Wechselfieber*). U tom trenutku imao je 35 godina, bio je pravoslavne vjere i oženjen.⁵⁰ Ovi primjeri ilustriraju da su zarazne bolesti bile prisutne i u samom ličkom kraju te su, premda u manjoj mjeri nego tijekom terenske službe u udaljenim krajevima, također predstavljale prijetnju za živote krajišnika.

U vojnim popisima mogu se naći još neki vrijedni dokumenti koji su otkrivaju neke aspekte u kojima je vojna služba utjecala na zdravlje ličkih krajišnika. Riječ je o otpusnicama (njem. *Ausroulirungs Liste*) pojedinih krajišnika koji iz raznih razloga više nisu mogli vršiti vojnu službu. Tijekom 1831. godine ukupno 153 službenika Ličke pukovnije napustila su vojnu službu, pri čemu se većinom radilo o običnim vojnicima, a zabilježen je samo jedan slučaj u kojem je bila riječ o dočasniku, točnije o predvodniku. Kao što je u priloženom grafikonu i prikazano, glavni razlozi napuštanja službe te godine odnosili su se na gospodarske potrebe, defekte i prekobrojnost u redovima pukovnije. Gospodarski razlozi su najzastupljeniji, a pritom duljina trajanja vojne službe nije bila preduvjet, odnosno nisu nužno otpušteni krajišnici koji su najdulje vremena služili. Brojevi su u tom slučaju varirali, primjerice, 61-godišnji kaplar Simo Milekić služio je čak 38 godina, dok je 20-godišnji pješak Vasilij Momčilović služio tek 3 mjeseca. Najvećim djelom otpušteni su ljudi u srednjim godinama, u prosjeku 30 godina starosti, koji su očito kao radna snaga bili potrebni svojim kućnim zadrugama.⁵¹

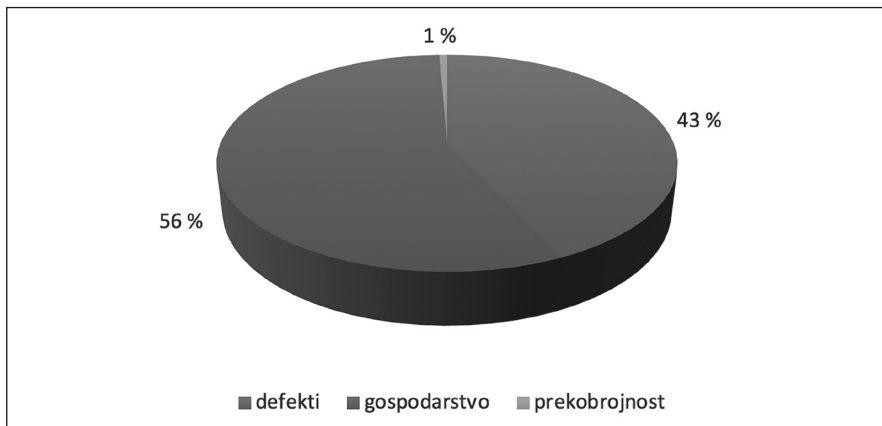
⁴⁸ Primjerice, pješak Marko Devča umro je 22. siječnja 1831. godine u bolnici u Rijeci, kaplar Marko Njegomir umro je 2. ožujka 1831. godine u bolnici u Senigalliji blizu Ancone, pješak Todor Lasković umro je 31. svibnja 1831. godine, a nalazio se u bolnici u mjestu Forly na području današnje talijanske regije Emilia-Romagna, pješak Toma Šarić umro je 31. kolovoza 1831. godine, a od 16. kolovoza nalazio se u bolnici u Cremoni u Lombardiji, dok je pješak Lazo Pejnović umro 17. rujna 1831. godine nakon što se od 14. rujna iste godine nalazio kao bolesnik u svojoj krajiškoj kući (HR-HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831).

⁴⁹ Od časnika to su bili natporučnik (njem. *Oberlieutenant*) Juraj Špero (*Georg Sperro*), koji je umro 26. studenog 1831. godine, i satnik-poručnik (njem. *Capitän-Lieutenant*) Matija Mažuran koji je umro 18. studenog 1831. godine (HR-HDA-439-LRN01, kut. 7, ST 1831).

⁵⁰ HR-HDA-439-LRN01, kut. 144, MT 1831 – 1832.

⁵¹ HR-HDA-LRN01, kut. 7, ST 1831; kut. 8, ST 1832; kut. 144, MT 1831 – 1832.

Grafikon 2. Razlozi napuštanja službe 1831. godine

Defekti koji su krajišnike sprječavali u daljnjem vršenju vojne službe bili su raznovrsni, ali može se izdvojiti nekoliko kategorija. Jedan od najzastupljenijih defekata (31,8%) odnosi se na ozljede koje su zadobivene tijekom službe. U većini slučajeva radilo se o ozljedama ekstremiteta zbog kojih je krajišnicima kretanje ili korištenje vatrenog oružja bilo otežano. Primjerice, 38-godišnji pješak Leontia Radaković ozlijedio je kažiprst na lijevoj šaci, a 41-godišnji oštrostrijelac Mihai Brkljačić je imao ukočenost lijevog stopala kao posljedicu rane. Neke ozljede ili rane mogle su dovesti do gnojnih upala, koje su u manjoj mjeri zastupljene među defektima (9%) te su prisilile šestoricu krajišnika da napuste službu, poput 38-godišnjeg pješaka Save Vujinovića koji je imao gnojnu upalu uha. Petorica krajišnika (7,5%) bila su iscrpljena vojnom službom, a poglavito se radilo o osobama koje su veći dio svojeg života provele u vojnoj službi, kao što je bio slučaj 68-godišnjeg predvodnika Damjana Kravića koji je čak 45 godina proveo u vojsci. Povezano s time, u 8 slučajeva javlja se kila ili hernija, vjerojatno kao posljedica izloženosti fizičkim naporima tijekom službe. Zanimljivo, radilo se o mladim ljudima, pri čemu je najmlađi krajišnik imao 19 godina, a najstariji 33 godine. Izdvojenu skupinu čine bolesti dišnih puteva i bolesti pluća, a od njih su patila devetorica krajišnika. Tako je Sava Labus, 35-godišnji oštrostrijelac, iskašljavao krv, 32-godišnji kaplar Juraj Babić bio je sklon upali pluća, a pješak Ćiro Smiljanić sa svoje navršene 32 godine imao je astmu. Od zaraznih bolesti koje su jasno istaknute zabilježena su samo dva slučaja: pješak Filip Rađenović, 18-godišnjak koji je služio tek dvije godine, obolio je od malarije, a iskusan 38-godišnji pješak Mate Perpić morao je nakon 21 godine napustiti službu zbog tuberkuloze.⁵²

ZAKLJUČAK

Vojnički način života bio je ispunjen raznim životnim opasnostima koje se nisu javljale samo prilikom izravnih sukoba s neprijateljem nego su i uslijed raznih nepovoljnih okol-

⁵² HR-HDA-LRN01, kut. 7, ST 1831; kut. 8, ST 1832; kut 144, MT 1831 – 1832.

nosti vezanih uz vojnu službu narušavale zdravlje vojnika. U takvim okolnostima vojnici su predstavljali lak plijen za zarazne bolesti čije širenje nije mogla spriječiti ni zdravstvena skrb koja je bila u začecima sustavnog djelovanja. Kao što su predstavljeni primjeri ukazali, lički su se krajišnici susretali sa zaraznim bolestima i na udaljenim bojištima u vrijeme ratova, kao i na domaćem tlu u vrijeme mira. Na samom bojištu izravni sukobi s neprijateljem nisu bili najčešći uzrok smrti kod Ličana, nego je veći broj njih umirao od posljedica ranjavanja, bolesti ili iscrpljenosti. Jednako tako, u vrijeme mira, zarazne su bolesti imale značajan utjecaj na njihove životne prilike, u pogledu demografije, ekonomije i vojne službe. Osim ugrožavanja života krajišnika i njihovih obitelji, širenje bolesti je otežavalo promet dobara, prvenstveno stoke, s osmanskom Bosnom, a prisiljavalo je krajišnike da se u većoj mjeri angažiraju u kordonskoj službi što je narušavalo krajiško gospodarstvo. Međutim, s obzirom na učestalost njihove pojave, krajišnici su morali prihvatiti epidemije kao dio svakodnevnice, ispunjene osjećajem nesigurnosti i brojnim životnim izazovima.

LITERATURA I IZVORI

- Balić, Juraj. 2019. *Lička krajiška pješačka pukovnija u razdoblju od 1736. do 1809. godine*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu [doktorska disertacija].
- Cartwright, Frederick F. i Michael Biddiss. 2006. *Bolest i povijest*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Cvetnić, Željko. 2019. *Bolesti koje su mijenjale svijet*. Zagreb: Medicinska naklada Zagreb, Hrvatski veterinarski institut. <https://doi.org/10.7251/VETJSR1902206C>
- Bach, Franz. 2010. *Povijest Otočke pukovnije. O nastanku ovoga kraja, njegovim žiteljima i njihovim sudbinama*. Otočac, Zagreb: Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Hrvatski institut za povijest.
- Demian, Johann Andreas. 1806. *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Vierten Theils erste Abtheilung, welcher die Militär-Gränze von Kroatien enthält*. Beč: Rötzl'schen Buchhandlung.
- Duffy, Christopher. 2020. *Instrument of War. The Austrian Army in the Seven Years War*, 1. Warwick: Helion & Company.
- Duffy, Christopher. 1977. *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740–1780*. North Pomfret: David & Charles.
- Evans, Richard, J. 1988. "Epidemics and Revolutions. Cholera in Nineteenth-Century Europe". *Past & Present* 120: 123–146. <https://doi.org/10.1093/past/120.1.123>
- Fras, Franz de Paula Julius. 1988. *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajiine*. Gospić: Ličke župe.
- Hacquet, Balhasar. 2008. *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena. Njihove zemljopisne rasprostranjenosti od Jadranskog pa sve do Crnog mora, njihova života i običaja, zanata i obrta, religije itd. a po povratku sa desetogodišnjeg proputovanja i četrdesetogodišnjeg boravka u tim krajevima*. Split: Etnografski muzej Split.
- Hochedlinger, Michael. 2003. *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*. London: Pearson Education.
- Holjevac, Željko. 2002. *Gospić u Vojnoj krajinu (1689. – 1712. – 1881.)*. Samobor: Hrvatski zemljopis.
- Holjevac, Željko. 2016. "Gorski kotar, Lika, Krbava i Senj u 19. stoljeću". U *Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj, ur. Zagreb: Matica hrvatska, 413–436.

- Holjevac, Željko i Nenad Moačanin. 2007. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osman-skoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international.
- Horbec, Ivana. 2015. *Zdravlje naroda – bogatstvo države. Prosvijećeni apsolutizam i počeci sustava javnoga zdravstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Horvat, Rudolf. 1941. *Lika i Krbava. Povijesne slike, crtice i bilješke*, 1. *Opći dio*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hübler, Franz. 1821. *Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee*, 8. Beč: J. Geistinger'schen Buchhandlung.
- Hummelberger, Walter. 1973. "Zur Geschichte der Sereschaner". U *Die k. k. Militärgrenze. Beiträge zur ihrer Geschichte. Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien (Militärwissenschaftliches Institut)*, 6. Beč: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst.
- Kaser, Karl. 1997. *Slobodan seljak i vojnik. Povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535.–1881.)*, 2. *Povojačeno društvo (1754–1881.)*. Zagreb: Naprijed.
- Lopašić, Radoslav, ur. 1889. *Spomenici hrvatske Krajine*, 3. *Od godine 1693. do 1780. i u dodatku od g. 1531. do 1730.* Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Milroy, Gavin. 1847. *The Cholera not to be Arrested by Quarantine. A Brief Historical Sketch of the Great Epidemic of 1817, and its Invasions of Europe in 1831-2 & 1847. With Practical Remarks on the Treatment, Preventive and Curative of the Disease*. London: John Churchill.
- Prpić, Lara. 2019. "Zdravstvena zaštita i zdravstvene ustanove u Lici i Karlobagu do početka Domovinskog rata". *MemorabiLika* 2/1: 121–142.
- Rothenberg, Gunther Erich. 1966. *The Military Border in Croatia, 1740–1881. A Study of an Imperial Institution*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Rothenberg, Gunther Erich. 1973. "The Austrian Sanitary Cordon and the Control of the Bubonic Plague. 1710–1871". *The Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 28/1: 15–23. <https://doi.org/10.1093/jhmas/XXVIII.1.15>
- Skenderović, Robert. 2005. "Zdravstvene reforme Marije Terezije u Slavanskom provincijalu i *Generale normativum sanitatis* iz 1770.". *Scrinia slavonica* 5: 115–143.
- Stamm-Kuhlmann, Thomas. 1989. "Die Cholera von 1831. Herausforderungen an Wissenschaft und staatliche Verwaltung". *Sudhoffs Archiv* 73/2: 176–189.
- Sutter Fichtner, Paula. 2003. *The Habsburg Monarchy, 1490 – 1848. Attributes of Empire*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-10642-1>
- Šušnjara, Snježana. 2003. "Izvori bosanskih franjevacu o prirodnim nepogodama u Bosni i na Tromeđi u 18. stoljeću". U *Triplex Confinium (1500–1800). Ekohistorija. Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. u Zadru*. Drago Roksandić, Ivan Mimica, Nataša Štefanec i Vinka Glunčić-Bužančić, ur. Split, Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 109–124.
- Thaller, Lujo. 1944. "Zdravstvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine". *Liječnički vjesnik* 66/1: 19–27.
- Valentić, Mirko. 1978. "Bitne odrednice razvoja sanitarnog kordona". U *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova Simpozija održanog u povodu 250-te obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar*, 26. do 28. listopada 1978. Janko Vodopija, ur. Zagreb: Interpublic, 17–26.
- Valentić, Mirko. 1981. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu etc.
- Vaniček, Franz. 1875. *Specialgeschichte der Militärgrenze, aus Originallquellen und Quellenwerken geschöpft*, 2. Beč: Die kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- Vukasović, Ivan Dominik. 2005. *Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata u Kraljevini Hrvatskoj (1777)*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

NEOBJAVLJENA ARHIVSKA GRAĐA

Austrija – Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv – Feld Akten – Alte Feld Akten – Hauptreihe (AT-OeStA/KA-FA-AFA-HR), kut. 809.

Austrija – Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv – Personalien – Musterlisten – Grenzinfanterie-regiment Nr. 1 (AT-OeStA/KA-Pers-MLST-GIR 1), kut. 5481, ST 1757 – 1759; kut. 5482, ST 1760 – 1762; kut. 5483, ST 1763 – 1765; kut. 5487, ST 1777 – 1778; kut. 15488, ST 1779.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv Zagreb – fond 426 – Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda (HR-HDA-426-UBVKG), kut. 30.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 439 – Lička regimenta No. 1 (HR-HDA-439-LRN01), kut. 7, ST 1831; kut. 8, ST 1832; kut. 144, MT 1831 – 1832.

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 881 – Zbirka rukopisa (HR-HDA-881-ZR), inv. br. 76.

HEALTH CONDITIONS AND COMBATING EPIDEMICS IN THE LIKA REGIMENT IN THE 18th AND 19th CENTURY

In the middle of the eighteenth century, a reorganization of the Croatian-Slavonian Military Frontier took place, which resulted in the establishment of eleven Grenzer regiments, designed to function both as military and territorial units. Although the guiding thought behind the reform carried out by the central authorities in Vienna was to integrate as much as possible the diverse Grenzer areas stretching along the border between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, certain regimental territories remained specific due to their characteristic features. In this regard, the Lika Regiment stood out as the only area in the entire Military Frontier which faced the lands of two imperial powers – the Venetian Republic and the Ottoman Empire. Furthermore, this was one of the most economically underdeveloped Grenzer areas, because unfavorable climate and terrain contributed to the scarcity of arable land. However, this territory also constituted a valuable recruitment ground for the Habsburg armies. All these factors had a significant impact on the health of the inhabitants of the area, which is the main focus of this paper. On the example of the Lika Regiment, the paper will give an overview of the impact that infectious diseases had on the lives of local inhabitants, as well as of the role that the Lika Grenzer played within the Habsburg Sanitary Cordon during the eighteenth and nineteenth century.

Keywords: Military Frontier, Lika Regiment, health, epidemics, 18th century, 19th century